

Sanja Holjevac

STALIŠ DUŠA ŽUPE SV. LUCIJE U KOSTRENI S NAGLASKOM NA GRAFIJSKIM ZNAČAJKAMA

prethodno priopćenje

UDK 259(497.5 Kostrena)

929.53(497.5 Kostrena)

003.344(497.5 Kostrena) "18"

Najstariju knjišku arhivsku građu Župe sv. Lucije u Kostreni čini, koliko je zasad poznato, dvanaest knjiga iz 19. stoljeća. Među njima su najbrojnije crkvene knjige poznate pod nazivom stališ duša/stanje duša (lat. Status Animarum). U središtu su pozornosti ovoga rada dvije najstarije među njima. Pisane su latinskim i hrvatskim jezikom te latiničnim pismom, a donose osnovne podatke o župljanima Župe sv. Lucije za razdoblje od konca 18. do druge polovine 19. stoljeća. Riječ je o rukopisnoj građi koja je zbog sadržaja, strukture i količine zapisa na hrvatskome jeziku ograničen, pa i nedostatan izvor za većinu filoloških istraživanja, no bogat je, primjerice, izvor za antroponomastička istraživanja, a u dobroj je mjeri, uz neka ograničenja, pogodan i za analizu grafijskih značajki. U radu je naglasak upravo na grafijskim značajkama latiničnoga pisma kojim su u tim kostrenskim crkvenim knjigama upisivani podatci hrvatskim jezikom prije Gajeve slovne reforme 1835. kojom je za hrvatski jezik ustrojen latinični slovni sustav utemeljen na dijakritičkim znakovima. Na temelju analize odabranih stranica, utvrđuju se grafijska rješenja za one foneme hrvatskoga jezika koji su predstavljali problem u procesu usustavljanja hrvatske latinice i stvaranja općehrvatskoga slovopisa.

Ključne riječi: *Župa sv. Lucije u Kostreni, Stališ duša, hrvatski jezik, latinična grafija, 19. stoljeće.*

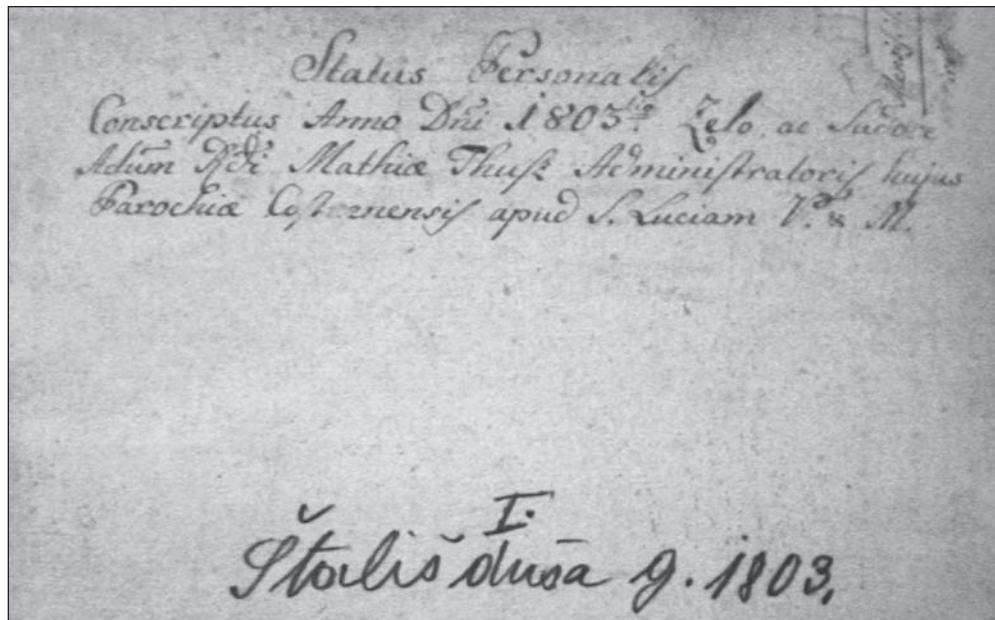
Visoka 300. obljetnica posvećenja crkve sv. Lucije u Kostreni, koja se slavi 2014. godine, u središte je znanstvene i stručne pozornosti petoga po redu znanstvenoga skupa *Život, kultura i povijest Kostrene* Katedre Čakavskoga sabora *Kostrena*, održanoga 3. svibnja 2013., postavila tu kostrensku crkvu i župu. Bila je to prigoda i obveza još jednom skrenuti pozornost i na sačuvanu knjišku arhivsku građu Župe sv. Lucije u Kostreni¹ te istaknuti potrebu njezina istraživanja. O toj je građi na znanstvenome skupu 2007. g., a potom i u Zborniku Katedre Čakavskog sabora *Kostrena: Život, kultura i povijest Kostrene* izvijestio mr. sc. Ivan Stošić, kostrenski župnik, istaknuvši potrebu njezina istraživanja i očuvanja (Stošić 2007). Predmnijevajući postojanje dokumentacije starije od one postojeće koja je iz 19. stoljeća, vlč. I. Stošić svojim je radom želio potaknuti i povrat oduzete ili zagubljene građe *in situ*, dakle mjestu njezina nastanka i nadležnosti – Župi svete Lucije – kako bi se kompletirala arhivska građa župe i tako postala „solidna osnova za dublja istraživanja prošlosti kostrenskoga kraja” (Stošić 2007: 5). U očekivanju te građe, okrenimo se onoj koja je sačuvana te dobrotom i susretljivošću vlč. I. Stošića dostupna za istraživanje.²

Među dosad poznatom knjiškom arhivskom građom Župe sv. Lucije u Kostreni najbrojnije su knjige naslovljene *Stališ duša*. U župnome se uredu čuva šest takvih knjiga. Nastale su u razdoblju od 1803. godine do kraja 19. stoljeća i u osnovnim ih je crtama u spomenutu radu opisao vlč. I. Stošić (Stošić 2007: 1–5). Dvije najstarije među tim knjigama sadrže podatke o župljanima kostrenske Župe sv. Lucije rođenima u razdoblju od 70-ih godina 18. st. do 50-ih godina 19. stoljeća. Prva knjiga sadrži podatke o župljanima te župe iz razdoblja od 70-ih god. 18. st. do drugoga desetljeća 19. stoljeća. Pisana je rukom, crnom tintom, latinskim i hrvatskim jezikom i latiničnim pismom. Knjiga je veličine 32 x 24 cm i sadrži 90 dobro očuvanih listova ispisanih u načelu vrlo čitkim i urednim rukopisom (Stošić 2007: 1). Na koricama je latinskim jezikom upisan naslov *Status Personalis* te su podnaslovljeni, također latinski, podatci o godini početka upisivanja (1803.) i o upisivaču – Matiji Tusu, upravitelju kostrenske Župe sv. Lucije.³

¹ Župa sv. Lucije u Kostreni osnovana je 1789. godine.

² Zahvaljujem vlč. mr. sc. Ivanu Stošiću, kostrenskom župniku, što mi je omogućio uvid u *stališe duša* Župe sv. Lucije u Kostreni, a prof. dr. sc. Silvani Vranić na poticaju za istraživanje.

³ Naknadno je plavom tintom i suvremenim slovopisom upisano: *I. / Stališ duša g. 1803.*

Slika 1. Stališ duša, I.

Druga knjiga sadrži podatke za razdoblje od 70-ih god. 18 st. do 50-ih god. 19. stoljeća, također je pisana rukom i crnom tintom, latinskim i hrvatskim jezikom te latiničnim pismom.⁴ Knjiga je veličine 45 × 26 cm, a sadrži 180 ispisanih i 67 neispisanih listova (Stošić 2007: 1), s time što su zapisi iz druge polovine 19. st. često teže čitljivi u odnosu na starije.

Veći je dio podataka u te dvije knjige upisivan latinskim jezikom, no u obje su hrvatskim jezikom u načelu upisivana imena i rodbinski nazivi, a rjeđe i neki drugi podatci.

Ovom nas prigodom ta građa ponajprije zanima kao izvor za analizu značajki latiničnoga pisma kojim su u te dvije kostrenske knjige naslovljene *Stališ duša* upisivani podatci hrvatskim jezikom prije Gajeve slovopisne reforme 1835. kojom je za hrvatski jezik ustrojen grafijski sustav kakvim se u većoj mjeri služimo i danas. Budući da II. knjiga sadrži i upise nastale desetljeće ili dva nakon nje, zanimaju nas i grafijska rješenja u tim zapisima. No, prije toga istaknimo uvodno samo nekoliko osnovnih i već otprije poznatih informacija.

⁴ Naknadno je u novije vrijeme na koricama upisano: *Stališ duša / Svez. II.*

Stališ duša/Stanje duša (lat. *Status Animarum; Status Personalis*) crkvena je knjiga u kojoj su upisivani članovi obitelji po kućama unutar jedne župe. Vođenje je tih knjiga propisano Rimskim obrednikom 1614., za vrijeme pontifikata pape Pavla V., a vođene su iz pastoralnih razloga. Kako primjena Rimskoga obrednika u početku nije bila obvezatna, zapisi u staležnicima nisu bili jednoobrazni te su vođeni opisno. Od početka 19. stoljeća uvodi se tablični prikaz s propisanim rubrikama u koje zapisivač upisuje tražene podatke.⁵ Mogli bismo reći da su to svojevrsni „popisi stanovništva” toga vremena.

Osnovna je struktura tablice i upisa podataka vrlo jednostavna, što se vidi i u dvama kostrenskim *Stališima duša* koji su predmet ovoga rada, uz napomenu da su nazivi rubrika zapisani latinskim jezikom, imena i rodbinski nazivi hrvatskim, a drugi popratni podatci (npr. o udaji, smrti, iseljenju) također latinskim (ponekad talijanskim), rjeđe i hrvatskim jezikom.

U prvoj je rubrici s lijeve strane (*Numerus Domus*) upisan kućni broj. U središnjoj su rubrici (*Nomina & Cognomina Personarum*) ispod naziva posjeda / imanja (npr. *Pofsefsio Stipanovich*), koji je često i obiteljsko prezime, zapisana imena i prezimena članova obitelji. Najprije se navodi ime i prezime muža, zatim njegove supruge i njezino djevojačko prezime, a potom imena njihove djece pa njihovi bračni partneri i njihova djeca itd. Upisuju se i drugi članovi obitelji koji žive u kući. Primjerice, majka nositelja obitelji ili njegove supruge, njegova braća i sestre itd.⁶ Ako je muž umro, nositeljica je obitelji njegova udovica (npr. *Luczia Udova pokoj. Jurja Stipanovichia*⁷). Uz imena članova domaćinstva upisuje se i datum smrti, nakon čega se to ime precrtava. Uz ime žene upisuje se njezino djevojačko prezime i datum udaje. Ako je žena (kći ili sestra) udajom otišla iz dotičnoga domaćinstva, uz datum udaje upisuje se ime i prezime njezina supruga te njezino ime precrtava. Na desnoj su strani rubrike u koje se upisuje godina rođenja (*Nati Anno Domini*), mjesec (*Mense*) i dan (*Die*) te približna dob osobe u trenutku upisa (*Aetas Circiter*). Podatak o približnoj dobi nije, međutim, upisivan sustavno i uz sve navedene članove. Nalazimo ga samo u najstarijim upisima uz prvih nekoliko članova obitelji te omogućuje da se kao vrijeme nastanka tih prvih upisa odredi 1803. godina. Poslije podataka o približnoj dobi osobe nema, pa nije moguće precizno odrediti vrijeme ostalih upisa, nego samo okvirno.⁸ Temeljem

⁵ Usp.: <http://www.rodoslovlje.hr/rodoslovni-izvori/status-animarum>.

⁶ Usp. Stošić 2007: 3.

⁷ Primjere iz *Stališa duša* navodimo izvornom grafijom i ortografijom.

⁸ Stoga ni u našoj obradi nije moguće precizno odrediti kronologiju tih upisa, nego samo okvirno.

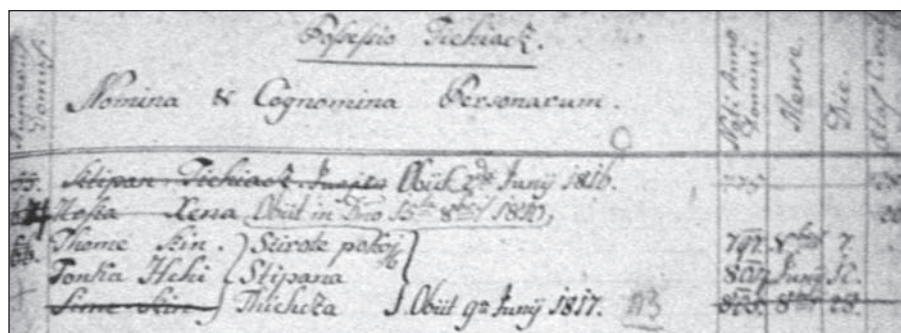
zabilježeni drugih podataka pretpostavljamo da su ti ostali zapisi mogli nastati 1820-ih, 1830-ih i 1840-ih te 1850-ih godina.

Numerus	Nomina & Cognomina Personarum.	Die	Mens.	Annus
	<i>Popisio Sijanovich.</i>			
	<i>Nomina & Cognomina Personarum.</i>			
71	Mihovil Sijanovich. Mathico Co	772		80
	Barbarina Xena. Co	771		80
	Luka Sin. Co			82
	<i>Dasz Xena Lukina. Obiit 15te Maji 808.</i>			80
	<i>Peterina Neki Lukina. 2. Barborem postijnu.</i>	801	Junij	29
	<i>Maruša Xena Lukina. Nita Stribich 21 Aug. 1806.</i>	792		82
	<i>Maruša Xena Andrijoa</i>	7		84
	<i>Maria Neki</i>	810	7	83
	<i>Kalon Sin Andrijoa. Obiit 19. Avgusta 1812.</i>	1812	Aug.	19
	<i>Mare Delane Neki Lukina</i>	1815	July	8
	<i>Anton Sin Lukina. Expicavit 27. Janarij 1819.</i>	1819	Jan.	27
	<i>Raval Sin Lukina. Expicavit 30. Maly 1819.</i>	1819	July	30

Slika 2. Stališ duša, I.

Numerus	Nomina & Cognomina Personarum.	Die	Mens.	Annus
	<i>Popisio Sijanovich.</i>			
	<i>Nomina & Cognomina Personarum.</i>			
	<i>Emigrant infans 1821.</i>	182		
	<i>58.</i>	182		
	<i>182</i>	182		
	<i>186</i>	186		
	<i>189</i>	189		
	<i>1895</i>	1895		
	<i>1896</i>	1896		
	<i>1897</i>	1897		
	<i>1898</i>	1898		
	<i>1899</i>	1899		
	<i>1822</i>	1822		
	<i>1824</i>	1824		
	<i>1825</i>	1825		
	<i>1827</i>	1827		
	<i>1828</i>	1828		
	<i>1829</i>	1829		
	<i>1830</i>	1830		
	<i>1831</i>	1831		
	<i>1832</i>	1832		
	<i>1833</i>	1833		
	<i>1834</i>	1834		
	<i>1835</i>	1835		
	<i>1836</i>	1836		
	<i>1837</i>	1837		
	<i>1838</i>	1838		
	<i>1839</i>	1839		
	<i>1840</i>	1840		
	<i>1841</i>	1841		
	<i>1842</i>	1842		
	<i>1843</i>	1843		
	<i>1844</i>	1844		
	<i>1845</i>	1845		
	<i>1846</i>	1846		
	<i>1847</i>	1847		
	<i>1848</i>	1848		
	<i>1849</i>	1849		
	<i>1850</i>	1850		
	<i>1851</i>	1851		
	<i>1852</i>	1852		
	<i>1853</i>	1853		
	<i>1854</i>	1854		
	<i>1855</i>	1855		
	<i>1856</i>	1856		
	<i>1857</i>	1857		
	<i>1858</i>	1858		
	<i>1859</i>	1859		
	<i>1860</i>	1860		
	<i>1861</i>	1861		
	<i>1862</i>	1862		
	<i>1863</i>	1863		
	<i>1864</i>	1864		
	<i>1865</i>	1865		
	<i>1866</i>	1866		
	<i>1867</i>	1867		
	<i>1868</i>	1868		
	<i>1869</i>	1869		
	<i>1870</i>	1870		
	<i>1871</i>	1871		
	<i>1872</i>	1872		
	<i>1873</i>	1873		
	<i>1874</i>	1874		
	<i>1875</i>	1875		
	<i>1876</i>	1876		
	<i>1877</i>	1877		
	<i>1878</i>	1878		
	<i>1879</i>	1879		
	<i>1880</i>	1880		
	<i>1881</i>	1881		
	<i>1882</i>	1882		
	<i>1883</i>	1883		
	<i>1884</i>	1884		
	<i>1885</i>	1885		
	<i>1886</i>	1886		
	<i>1887</i>	1887		
	<i>1888</i>	1888		
	<i>1889</i>	1889		
	<i>1890</i>	1890		
	<i>1891</i>	1891		
	<i>1892</i>	1892		
	<i>1893</i>	1893		
	<i>1894</i>	1894		
	<i>1895</i>	1895		
	<i>1896</i>	1896		
	<i>1897</i>	1897		
	<i>1898</i>	1898		
	<i>1899</i>	1899		
	<i>1900</i>	1900		

Slika 3. Stališ duša, II.

Slika 4. Stališ duša, I.

Funkcija je tako organiziranih crkvenih knjiga bila dati samo osnovne podatke o članovima jednoga domaćinstva i tako zapravo biti župniku izvorom podataka o njegovim župljanima i stanju njegove vjerničke zajednice. Uz dosad navedeno, uz ime osobe upisivalo se (također obično latinskim, a rijetko i hrvatskim jezikom) još neke bitne podatke vezane uz članove dotičnoga kućanstva. Zbog toga su te crkvene knjige i vrijedno svjedočanstvo o povijest jedne obitelji i jedne župe. Tako, primjerice, među zapisima na hrvatskome jeziku nalazimo uz ime jednoga muškarca i podatak da je *Mornar. Vani oxenyen*. Za djecu se, primjerice, ističe ako su blizanci (*Dvoikinje, Dvoiki*). Navodi se i ako je riječ o siročadi, pa tako nailazimo na podatak upisan hrvatskim jezikom o troje djece koja su nakon očeve smrti i prethodno majčine postali siročad (*Szirote pokoj Stipana Thichcza*), da bi uskoro nakon očeve smrti i najmlađe od njih umrlo.

Bilježili su se i podatci o iseljenju obitelji, a župniku je bilo važno znati i da netko služi izvan Kostrene, pa nailazimo na podatak (na latinskome jeziku) da, primjerice, 15-godišnja Margareta služi u Bakru, a Mate u Kranju. Iz upisanih podataka saznajemo i o drugim brakovima, odnosno supružnicima, obično nakon smrti prve žene ili prvoga muža. Uz ime djece u tom se slučaju bilježi npr. *Hchi od 1^{ve} Xene; Hchi od 2^e Xene*. Zanimanja u načelu nisu upisana, osim za pomorce, kojima uz češće latinski *Nauta*, povremeno piše i hrvatski *Mornar*, a nailazimo i na *Szudacz*. Osobito su svi ti podatci važni za demografsku povijest, dakle za proučavanje kretanja stanovništva i mijena koje je doživljavalo. Iz njih je, primjerice, moguće iščitati i izrazito veliku smrtnost, i to osobito djece u prvim desetljećima 19. stoljeća, što vjerojatno upućuje na neliječenost neke bolesti i nisku razinu medicinske skrbi, ali i općenito teške uvjete života.

Premda je riječ o građi koja je zbog sadržaja, strukture i količine zapisa ograničen i nedostatan korpus za većinu filoloških istraživanja, ali bogat za anali-

zu antroponimije, ta nam građa otkriva, premda malobrojne, i neke značajke onodobnoga hrvatskog jezika, pa i organskoga idioma područja na kojemu je nastala. Tako npr. nalazimo potvrde za fonološke (npr. *hchi*), morfološke (I jd. ž. r. z *Barbarum pokojnū*) i leksičke značajke (*poli* ‘kod’) koje upućuju na čakavsku pripadnost teksta,⁹ a osobito su brojni primjeri koji omogućuju analizu sintaktičke kategorije izricanja posvojnosti (npr. *sin Franov, xena Tomina, hchi Lukina; xena Luke, kchi Jakova; kchi od druge xene*). *Stališi duša* vrijedni su izvori hrvatskih rodbinskih naziva. Premda su u mnogim staležnicima iz toga vremena rodbinski nazivi, odnosno obiteljski odnosi zapisivani latinskim jezikom, u onima koji su predmet ovoga rada upisivani su hrvatskim jezikom pa tako u analiziranoj građi nalazimo npr. sljedeće rodbinske nazive na hrvatskome jeziku: *muž, žena, sin, hći/kći, sestra, brat, baba, punica, zet, posinak, pokćerka, sinovac*.

Kao što je već spomenuto, analizirana je građa bogat izvor za istraživanje kostrenske antroponimije jer su u njoj zabilježena brojna imena i prezimena tadašnjih župljana Sv. Lucije, od kojih su mnoga i danas sastavni dio kostrenskoga prezimenika. Tu su tako prezimena: Štiglić, Stipanović, Perović, Uršić, Dujmić, Šušljčić, Tićac, Franelić, Vranić, Rožmarić, Grdaković, Matešić, Doričić, Sablić, Ružić, Šodić itd. Među osobnim imenima zabilježena su sljedeća: Marica, Marija, Marijica, Mare, Tonka, Jelena, Franka, Anica, Luce, Lucija, Kate, Katarina, Ursa, Margareta, Petrina; Anton, Mihovil, Grgo, Šimun, Luka, Matij, Paval, Andrej, Jakov, Lovre, Martin, Fran, Juraj, Ivan, Kuzma, Vicko, Stanko, Petar itd.

No, antroponomastičku analizu ostavljamo za drugu prigodu, a pozornost u nastavku posvećujemo hrvatskoj latiničnoj grafiji. Naime, naš korpus omogućuje razmatranje značajki latiničnoga slovnog sustava u dvjema najstarijim svetolucijskim crkvenim knjigama naslovljenim *Stališ duša*, što je osobito zanimljivo s obzirom na to da je riječ o građi koja sadrži zapise iz razdoblja koje prethodi Gajevoj, odnosno ilirskoj slovnoj reformi kojom je, nakon dotadašnjih višestoljetnih nastojanja na prilagodbi i usustavljanju latiničnoga pisma za hrvatski jezik, ustrojen jedinstven hrvatski latinični slovni sustav utemeljen na dijakritičkim znakovima, kakvim se u većoj mjeri služimo i danas.¹⁰

⁹ Misli se na potvrdu tipične čakavske glasovne pojave pojednostavljenja atipične suglasničke skupine u leksemu *hći* te na čakavski nastavak u I jd. ž. r.

¹⁰ O razvoju hrvatske latinične grafije v. u: Moguš – Vončina 1969: 61–81; Vončina 1985: 7–88 te u: Moguš 1995; Vince 2002; Vončina 1999; za razdoblje do sredine 15. st. v. i u: Malić 2004. O Gajevoj reformi v. u: Moguš – Vončina 1969: 79; Vončina 1985: 7–88; Badurina 1996.

Razdoblje prije Gajeve reforme obilježava neujednačenost i neusustavljenost grafije na hrvatskome jezičnom prostoru. Od samih početaka uporabe latiniće za bilježenje glasova hrvatskoga jezika u 14. stoljeću pa sve do Gajeve reforme kojom je postavljen te do Brozova pravopisa (1892., ²1893.) kojim je u najvećoj mjeri dovršen proces oblikovanja hrvatske latinice, tragalo se za najpogodnijim rješenjima u prilagodbi hrvatskomu jeziku neslavenskim jezicima namijenjena latiničnoga pisma. Ponajprije se to odnosilo na iznalaženje grafijskih rješenja za palatalne suglasnike, koji su predstavljali najveći problem u prilagodbi latinice hrvatskomu fonološkom sustavu.

Znamo da su se Hrvati pritom u preuzimanju grafijskih rješenja za bilježenje svojih glasova oslanjali na dva izvora: latinski i talijanski na južnome, primorske hrvatskom prostoru te mađarski na sjevernome, kontinentalnome. Iz toga proizlazi i oblikovanje dvaju hrvatskih slovopisa, sjevernoga – kajkavskoga i južnoga – dalmatinskoga, te razlike među njima, pa i neusustavljenost unutar njih samih (Moguš – Vončina 1969: 62). Podsjećamo da kajkavsku dopreporodnu grafiju obilježavanju sljedeća grafijska rješenja za tzv. „kritične foneme” hrvatskoga jezika: *cz* = /c/; *cs*, *cf* = /č/; *ch*, *ty* = /ć/; *ly* = /l̥/; *ny* = /ń/; *er* = /r̥/; *sz*, *fz* = /s/; *s*, *ff*, *ss* = /š/; *s*, *f* = /ž/, dok su južnoj, dalmatinskoj latiničnoj grafiji za iste foneme svojstvena sljedeća grafijska rješenja: *c*, *z* = /c/; *c*, *ci* = /č/; *ch* = /ć/; *gl* = /l̥/; *gn* = /ń/; *ar* = /r̥/; *s*, *f* = /s/; *sc*, *fc* = /š/; *x* = /ž/ (Badurina 2012: 74).

Od 18. stoljeća razvija se i slavonski slovopis,¹¹ koji je, uz ostalo i pod snažnim utjecajem budimskoga franjevačkog kruga (Samardžija 2004), od konca 18. stoljeća dosegao visok stupanj usustavljenosti i praktičnosti. Zbog tih je svojih prednosti te činjenice da je ujedinio elemente hrvatske sjeverne i južne grafijske prakse¹² slavonski slovopis postao prihvaćenim na znatnome dijelu hrvatskoga jezičnog prostora, uključujući i sjevernojadransko hrvatsko područje.¹³ Zasigurno je tomu pridonio i rad pravopisnoga povjerenstva koje je 1782. sazvao car Josip II.,¹⁴

¹¹ Pregled razvoja i uporabe slavonske grafije do preporoda v. u: Farkaš 2010.

¹² M. Moguš i J. Vončina (1969: 75) ističu da grafija slavonskih pisaca „predstavlja po tome prijelaz između sjeverne i južne zone, a u njoj se postepeno ustaljuju neka nova rješenja koja će kasnije Gaj preuzeti u svoj grafijski sustav: *lj*, *nj*”.

¹³ Moguš 1995: 130; Vince 2002: 82–89; Holjevac 2013: 131.

¹⁴ Podsjećamo i na objavljivanje prvoga slavonskoga pravopisnog priručnika *Uputjenje k'slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnieh ucisionocah u Kraljestvu Slavonie* (1779., ²1810.). Godine 1779. objavljen je i *Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko za potrebnost narodnih skol* (Budim, 1779.), kojim je učvršćivana grafijska praksa kajkavskoga književno-jezičnoga kruga.

a koje je kao najprihvatljiviji podržalo upravo slavonski slovopis. Slavonski se slovopis potom ustalio sa sljedećim grafijskim rješenjima: *c* = /c/, *cs* = /č/, *ch* = /ć/, *cx* = /č/, *gj* = /ǰ/, *j* = /j/, *lj* = /lʲ/, *nj* = /ń/, *er* = /r/, *s* = /s/, *sh* = /š/, *z* = /z/, *x* = /ž/ (Farkaš 2010: 18).

Na južnome hrvatskom prostoru na ujednačenju latinične grafije i dokidanju razlika između dalmatinske i dubrovačke grafije radila je pravopisna komisija osnovana u Zadru 1820. godine.¹⁵ Rezultat je njezina rada bio propisivanje jedinstvenoga slovopisa za cijelo dalmatinsko područje, i to sa sljedećim grafijskim rješenjima: *c* za /c/, *ç* za /č/, *ch* za /ć/, *lj* za /lʲ/, *nj* za /ń/, *s* za /s/, *š* za /š/, *x* za /ž/ (Vince 2002: 139–148; Moguš – Vončina 1969: 76).

Korpus koji je predmet ovoga rada promatramo u kontekstu hrvatske grafijske problematike u razdoblju od konca 18., odnosno od početka 19. do 30-ih god. 19. stoljeća, kada je u tijeku proces usustavljanja postojećih, dopreporodnih hrvatskih latiničnih slovopisa,¹⁶ ali i u kontekstu rezultata Gajeve odnosno ilirske slovne reforme u preporodno doba za zapise koji su nastali u to vrijeme.

S obzirom na dosad rečeno, ovom su analizom, koja je napravljena na ograničenu korpusu stranica, obuhvaćena grafijska rješenja za glasove hrvatskoga jezika koji su predstavljali problem u usustavljanju hrvatske latinice te su se u razmatranu razdoblju bilježili na različite načine: palatalne suglasnike *č*, *ć*, *ǰ*, *č*, *ǰ*, *lʲ*, *ń*, *š*, *ž* te glasove *j*, *s* i *r*. Grafijska rješenja za sve ostale glasove ne navodimo jer su u cijelome korpusu ista kao i danas. Većina je analiziranih zapisa u primjeni određenih grafijskih rješenja ujednačena, no u nekoliko starijih uočljiva je i neujednačenost. Analizom su dobiveni podatci prema kojima je moguće utvrditi opće značajke hrvatskoga latiničnog slovopisa rukopisne građe nastale na kostrenskom području u prvim desetljećima 19. stoljeća. Cilj je stoga ovoga rada utvrditi značajke latinične grafije dvaju najstarijih *Stališa duša* Župe sv. Lucije u Kostreni te ih promotriti u kontekstu dosad poznatih činjenica o razvoju i značajkama hrvatske latinice uoči hrvatskoga narodnog preporoda i Gajeve grafijske reforme, odnosno stvaranja jedinstvenoga slovopisa za hrvatski jezik.¹⁷ Zapisi u II. knjizi koji

¹⁵ Opširnije v. u: Vince 2002: 139–148.

¹⁶ Prema J. Vončini (1985: 28) to razdoblje obilježava postojanje bar četiriju osnovnih latiničnih grafijskih sustava: kajkavskoga („horvatskoga”), slavonskoga, dubrovačkoga i čakavskoga. U: Vončina 2002: 1495 oni se nazivaju *horvatski*, *ilirički*, *dubrovački* i *dalmatinski*.

¹⁷ S obzirom na sadržaj zapisa na hrvatskome jeziku, glavnina se potvrda u analiziranome korpusu nalazi u zapisima imena i prezimena te rodbinskih naziva. S obzirom na strukturu zapisa nije bilo moguće sustavno promatrati realizacije grafema u svim pozicijama u riječi i

su nastali nakon objave Gajeva članka *Pravopisz* 1835. i usvajanja ilirskoga slovo-pisa omogućuju pak uvid u „ritam” prihvaćanja i primjene novih rješenja u praksi.

Fonem je /c/ u analiziranoj građi do druge polovine 19. st. ovjeren zapisan dvoslovom <cz> (npr. *Maricza, Anicza, Tichiacz, Mathejacz, Viczko, Luczia, Lucze, Rumbacz, Franczika*), grafijskim rješenjem svojstvenim dopreporodnoj sjevernoj (kajkavskoj) grafiji,¹⁸ a rabili su ga i pripadnici ozaljskoga književnojezičnoga kruga u 17. stoljeću, koji su pisali tzv. hibridnim, odnosno tronarječnim književnojezičnim tipom.¹⁹ Uz analizirane *Stališe duša* dvoslov <cz> ovjeren je i u drugoj rukopisnoj građi s kostrenskoga područja iz dopreporodnoga razdoblja, kao što, primjerice, pokazuje pismohrana kostrenske obitelji Stipanović koja sadrži dokumente iz razdoblja od 16. do 19. stoljeća,²⁰ što upućuje na uvriježenost bilježenja toga dvoslova u pisanoj komunikaciji na tome području.²¹ Nekoliko je potvrda uporabe jednoslova <c> (npr. *Luce, Lucia, Francika*) ovjeren u II. knjizi u zapisima nastalima 1830-ih god., što upućuje na utjecaj drugih dopreporodnih slovopisa, te u drugoj polovini 19. st. (npr. *Vicko*) što potvrđuje primjenu reformirane ilirske grafije.

Fonem /č/ bilježi se dvoslovom <cs> (npr. *Doricsich, Csucsulich, Vicsevič, Bencsich, Maricsin, Toncsich, Csargonya*). Taj je dvoslov svojstven najprije kajkavskim piscima, a onda i dopreporodnome slavonskome slovopisu proširenom od konca 18. st. i na hrvatskome sjevernome primorskom području.²² U našem je korpusu taj grafem ovjeren od najstarijih zapisa s poč. 19. stoljeća. Grafijsko rješenje s dijakritičkim znakom <č> uvedeno Gajevom reformom nalazimo u zapisima iz druge pol. 19. stoljeća (npr. *hčer, Dorčić*).

Fonem /č/ bilježi se grafemima <ch> i <chi>, uobičajenima u dopreporodno vrijeme na većemu dijelu hrvatskoga jezičnog prostora.²³ Ti su grafemi u korpusu

fonološkim okružjima, stoga komentari o tome u načelu izostaju. Iz analize su izostavljeni zapisi na latinskome jeziku, ali i mjestimična uporaba stranih slova u vlastitim imenima kao rezultat toga utjecaja (npr. *Katharina, Katha, Felix, Thoma, Barthol, Seraphin*).

¹⁸ Među grafijska rješenja ponajviše svojstvena kajkavskim piscima dvoslov <cz> za /c/ ubraja već T. Maretić u svojem prikazu grafijskih rješenja u pojedinim starih hrvatskih pisaca (Maretić 1889).

¹⁹ Usp. npr. Holjevac – Lisac – Stolac 2013: 564, 568, 570.

²⁰ Usp. Stipanović – Deković 2007: npr. 128, 146, 162, 167.

²¹ U tiskanim izdanjima sjevernojadranskoga područja iz istoga razdoblja sustavna je uporaba grafema <c>, a dvoslov <cz> ovjeren je samo kao iznimka u nekoliko izdanja te u malom broju primjera (usp. Holjevac 2013: 122).

²² Usp. Moguš 1995: 136–139; Holjevac 2013: 124.

²³ Usp. Vončina 2000: 1496; Badurina 2012: 74, 77.

potvrđeni sve do druge pol. 19. stoljeća. Dvoslov <ch> ovjeren je ispred samoglasnika /i/, ispred suglasnika i na kraju riječi (npr. *Hchi, Ticheza, Tonchich, Duimich, Vranich*), a troslov <chi> u poziciji ispred samoglasnika /a/ (npr. *Tichiacz, Urshichia, Stipanovichia*). Gajevom reformom uveden jednoslov <ć> ovjeren je u zapisima iz druge polovine 19. stoljeća (npr. *Dujmića, Rožmanić*).

U analiziranu korpusu nisu ovjerene potvrde uporabe fonema /š/, /ž/, što je s jedne strane uvjetovano ograničenim sadržajem korpusa, odnosno nedostatkom primjera s pozicijama za njihov ostvaraj, a s druge strane čakavskom provenijencijom teksta što podrazumijeva izostanak tih fonema iz fonološkoga sustava. Samo u nekoliko primjera iz mlađih zapisa u poziciji primarne jotacije skupine *dj nalazimo potvrdu dvoslova <dj> (*rodjena*), proširena dopreporodnim slavonskim slovopisom.

Fonem /lj/ od najstarijih je zapisa gotovo sustavno zapisan dvoslovom <ly>, naslijeđem sjeverne (kajkavske) grafijske prakse,²⁴ npr. *Szabłyak, Kerstiteľy, Jakovlyev, Shuslyich* (rijetko i *Shuslich*), *Szablyich* (rijetko i *Szablich*). Taj su grafem rabili i pripadnici zrinsko-frankopanskoga ozaljskoga kruga, a potvrde za uporabu toga dvoslova nalazimo i u rukopisnoj ostavštini kostrenske obitelji Stipanović (Stipanović – Deković 2007: 146). U II. knjizi u mlađim zapisima nastalima poslije 1830-ih ovjeren je i dvoslov <lj> (npr. *Kerstitelj, Jakovljev*), uobičajen u slavonskoj dopreporodnoj grafiji (Farkaš 2010: 191–193) te preuzet i u ilirsku.

Sukladno bilježenju fonema /lj/ očekivano je i bilježenje fonema /ń/ dvoslovom <ny>, što u svetolucijskome *Stališu duša* potvrđuju primjeri: npr. *Vranjaki, oxenjen, Szenjanin, nafztanjen*. Ilirskom reformom usvojen dvoslov <nj> nalazimo u II. knjizi u zapisima iz druge pol. 19. stoljeća. (npr. *Franjo*).

Na mjestu slogotvornoga /r/ ovjeren je dvoslov <er> (npr. *Gergo, Gergurova, Gergurov, Gerdakovich, Gergur*), uobičajeniji u sjevernome tipu dopreporodne hrvatske latinice te u pisanoj baštini ozaljskoga književnojezičnoga kruga.²⁵ Takva je realizacija na mjestu slogotvornoga /r/ u našem korpusu ovjerena sve do druge pol. 19. st. (npr. *Kerstitelj*),²⁶ pa i u zapisima nastalima u drugoj pol. 19. stoljeća (npr. *Gerdaković*). Budući da u dijalektološkoj literaturi ne nalazimo podataka o devokaliziranome /r/ u kostrenskoj čakavštini, ni suvremenoj ni negdaš-

²⁴ Dvoslov <ly> rabili su i neki slavonski pisci u 18. i poč. 19. st. (Farkaš 2010: 191–193).

²⁵ Usp. Badurina 2012: 74; Holjevac – Lisac – Stolac 2013: 564, 566, 568.

²⁶ U jednome primjeru iz 1830-ih god. uočavamo i dvoslov <ar>, uobičajen u južnoj hrvatskoj dopreporodnoj latinici.

njoj, nije moguće sa sigurnošću utvrditi upućuje li grafijska realizacija slogotvornoga /ʃ/ u analiziranoj građi na izgovor toga glasa u tadašnjoj kostrenskoj čakavštini ili je riječ o grafijskoj maniri. U zapisima nastalima nakon druge pol. 19. st., koji pokazuju usvojenost ilirskoga slovopisa, bilježenje je slogotvornoga /ʃ/ dvoslovom <er> sukladno reformiranome hrvatskom slovopisu.

Fonem /s/ najčešće je u analiziranoj građi zabilježen dvoslovima <sz> i <fz>, uobičajenima u sjevernoj hrvatskoj dopreporodnoj grafiji te u pisaca ozaljskoga književnoga kruga,²⁷ a ovjerenima i u starijim dokumentima iz ostavštine kostrenske obitelji Stipanović (Stipanović – Deković 2007: 142). Pritom je u inicijalnoj poziciji te za veliko slovo ovjeren <Sz>²⁸ (npr. *Szin*, *Szeftra*, *Sztanko*, *Sztipanovich*) i njegova inačica <fz>²⁹ (npr. *fzin*, *fzefztra*, *fztanko*, *fztipan*), a razliku među njima pripisujemo individualnim značajkama rukopisa pisara. U sredini riječi ovjeren je dvoslov <fz>³⁰ (npr. *Urfza*, *fzefztra*, *Szufzanich*, *Pofzinak*), a rijetko i <sz> (npr. *Ursza*). Dvoslovno je rješenje u korpusu zastupljeno do druge polovine 19. stoljeća, što podrazumijeva i vrijeme nakon objave Gajeva članka *Pravopisz* 1835. U manjemu je broju primjera fonem /s/ zabilježen jednoslovom <S> / <s> (npr. *Sin*, *Stipan*, *Stipanovich*; *Ursa*), pri čemu uočavamo sustavnost u bilježenju <s> ispred /t/, u odnosu na <sz>, ali ne dosljedno. Premda je jednoslovno rješenje ovjereneno i u starijim zapisima, do druge polovine 19. st. ono u našem korpusu u načelu predstavlja iznimku. Sustavnost njegove uporabe u *Stališu duša* vezujemo uz primjenu ilirskoga slovopisa od druge polovine 19. stoljeća (npr. *sin*).

Fonem /š/ od najstarijih je zapisa u našem korpusu najčešće zabilježen dvoslovom <sh>, svojstvenim dopreporodnome slavonskome slovopisu (npr. *Shuslyich*, *Urshishich*, *Shimun*, *Sharinich*). U našem je korpusu ovjeren do druge polovine 19. stoljeća. Rjeđe je, pa i u istim primjerima, ovjeren i jednoslov <s> (npr. *Ursisich*, *Ursishichia*, *Simun*, *Stiglich*, *Gaspar*), a nalazimo i nekoliko potvrda uporabe dvoslova <fs> (*Matefsich*, *Bafsich*). Uporabu Gajeva, ilirskoga jednoslova s dijakritičkim znakom <š> nalazimo u zapisima iz druge pol. 19. stoljeća (npr. *Gašpar*, *Šimun*).

Za fonem /ž/ u analiziranim je knjigama *Stališa duša* do druge polovine 19. st. ovjeren grafem <x> (npr. *Xena*, *Joxina*, *Ruxich*, *Xuknica*, *Glaxar*). Taj je grafem

²⁷ Usp. Badurina 2012: 74; Holjevac – Lisac – Stolac 2013: 564, 568, 570.

²⁸ U II. knjizi *Stališa duša* nalazimo potvrdu za <sz> u funkciji maloga slova.

²⁹ Pritom prvi član dvoslova ima izduženiji oblik koji ne prelazi donju liniju, što nam ovdje nije moguće prenijeti potpuno vjerno.

³⁰ Pritom prvi član dvoslova prelazi donju liniju, što nam ovdje nije moguće prenijeti potpuno vjerno.

najprije bio svojstven primorskoj, južnoj hrvatskoj grafiji, a poslije je prihvaćen u slavonskoj. Do preporoda je proširen i na drugim hrvatskim jezičnim područjima, osim na kajkavskome. Ondje se u toj funkciji obično rabe <s>, <f>, <fs>, za što i u analiziranu korpusu nalazimo, doduše malobrojne, potvrde (npr. *Blas* : *Blafs*, *Rosmanich*). Gajevom reformom usvojen jednoslov <ž> nalazimo u drugoj knjizi *Stališa duša* u zapisima nakon druge pol. 19. stoljeća (npr. *žena*, *Boža*).

Dodajmo navedenom da utvrđena višeznačnost grafema <s>, ovjerenoga u manjemu broju primjera u funkciji fonema /s/, /š/ i /ž/ također ima korijene u dopreporodnoj kajkavskoj pisanoj tradiciji. Na kraju istaknimo i da se fonem /j/ bilježi grafemima <i> i <j> (npr. *Jurai*, *Mathii*, *Andrei* : *Andrej*; *Jurja*, *Andrejev*, *Dujmich* : *Duimich*, *pokoj.*). Između samoglasnika u starijim zapisima obično izostaje (npr. *Maria*, *Mariicza*, *Luczia*), ali ne dosljedno (npr. *Mattheja*), a u zapisima iz druge pol. 19. st. pretežito se bilježi (npr. *Matija*, *Matejev*, *Andreja*), ali ne i dosljedno (npr. *Maria*). Uočavamo sustavnost bilježenja <i> na kraju riječi u starijim zapisima (npr. u I. knjizi *Mathii*, *Jurai*), u odnosu na <j> u mlađim zapisima (npr. u II. knjizi *Andrej*, *Mattej*, *Juraj*).

Provedena je analiza pokazala da grafijska rješenja u prve dvije knjige *Stališa duša* Župe sv. Lucije u Kostreni do druge polovine 19. st. dijelom pokazuju značajke dopreporodnoga slavonskog slovopisa (*cs*, *ch*, *er*, *sh*, *x*), proširenoga od konca 18. stoljeća i na hrvatskome sjevernome primorskom području, a dijelom čuvaju značajke i drugih hrvatskih dopreporodnih slovopisa, pa i starijih razdoblja. Tako se grafemi za foneme /c/, /l/, /ń/, /s/ bilježe prema hrvatskoj sjevernoj (kajkavskoj) grafijskoj praksi razvijenoj pod mađarskim utjecajem dvoslovima <cz>, <ly>, <ny>, <sz>. Tradicija je uporabe tih grafema u pisanoj praksi na hrvatskome sjevernoprivorskom području duga. Tiskana građa svjedoči da je upravo te grafeme rabio u svojim djelima primjerice franjevac Franjo Glavinić, gvardijan trsatskoga samostana i poznati pisac iz 17. stoljeća,³¹ a rabili su se, kako nam dijelom svjedoči rukopisna ostavština kostrenske obitelji Stipanović i na kostrenskome području u 17. i 18. stoljeću.

Vrlo vjerojatnom držimo mogućnost da su se elementi sjeverne (kajkavske) grafije na tome primorskom području proširili te uvriježili i djelovanjem kancelarije Zrinskih i Frankopana u 16. i 17. stoljeću. Mlađi zapisi u II. knjizi *Stališa duša* pokazuju da s vremenom, u uporabu ulaze grafemi <c>, <lj>, <nj>, <s>, te

³¹ Usp. Vončina 1989: 369–370. Akademik Josip Vončina analizirao je grafijski sustav Glavinićeva djela *Cvit svetih* (1628.). Osobnom smo provjerom uporabu istih grafema uočili i u njegovu djelu *Četiri posljednja človika* (1628.).

oni s dijakritičkim znakovima: <č>, <ć>, <š>, <ž>, što je rezultat prethodno provedene Gajeve, odnosno ilirske slovne reforme. Analizirana građa, međutim, potvrđuje da je do primjene rezultata te slovne reforme u praksi trebalo proći neko vrijeme prilagodbe i usvajanja novoga sustava, pa potvrde reformirane hrvatske latinice u analiziranim dvjema knjigama *Stališa duša* nalazimo tek u zapisima nastalima nakon druge polovine 19. stoljeća.

Ovjereni primjeri pokazuju i prije ilirske grafijske reforme uporabu ujednačena i stabilna grafijskoga sustava u kojemu je malo nejasnoća. Očito je da su pisci rabili dotadašnjom praksom dobro stabiliziran sustav latiničnih slova, koji je bio samo na korak do Gajeve koncepcije slovopisa utemeljene na dijakritičkim znakovima, na čije elemente u nailazimo u II. knjizi *Stališa duša*, i to od 50-ih godina 19. stoljeća. Kao takav grafijski je sustav dviju najstarijih knjiga *Stališa duša* Župe sv. Lucije u Kostreni nakon malo truda lako čitljiv i suvremenome čitatelju, što znači i svima onima koji budu htjeli zaviriti u dio svoje obiteljske povijesti na njihovim stranicama.

Literatura

1. Badurina, Lada, *Kratka osnova hrvatskoga pravopisanja (metodologija rada na pravopisu)*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1996.
2. Badurina, Lada, „Hrvatski slovopis i pravopis u predstandardizacijskome razdoblju”, u: *Povijest hrvatskoga jezika. Književnost i kultura devedesetih*, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, 2012.
3. Bratulić, Josip, „Jezik hrvatskih poslovnih tekstova u 17. stoljeću”, u: *Povijest hrvatskoga jezika. III. knjiga: 17. i 18. stoljeće*, Croatica, Zagreb, 2013., str. 299–341.
4. Farkaš, Loretana, *Od slovoslovnosti slavonske*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek, 2010.
5. Holjevac, Sanja, „Grafijska rješenja u dopreporodnim izdanjima riječke tiskare Karletzky”, *Fluminensia*, 25, 2013., br. 1., str. 119–134.
6. Holjevac, Sanja – Lisac, Josip – Stolac, Diana, „Antologija djela iz 17. i 18. stoljeća”, u: *Povijest hrvatskoga jezika. III. knjiga: 17. i 18. stoljeće*, Croatica, Zagreb, 2013., str. 532–633.
7. Malić, Dragica, „Uvodna razmatranja”, u: *Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)*, Stari pisci hrvatski, knjiga XLIII, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2004., str. I–CV.
8. Maretić, Tomo, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Djela JAZU, knj. IX, Zagreb, 1889.

9. Moguš, Milan – Vončina, Josip, „Latinica u Hrvata”, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, knj. 11, Zagreb, 1969., str. 61–81.
10. Moguš, Milan, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, NZ Globus, Zagreb, 1995.
11. Pintarić, Ana, „Predgovor”, u: Antun Mandić, *Uputjenje k slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnih ucsionicah u kraljestvu Slavonije 1779.*, pretisak; Matica hrvatska, Osijek, 1998.
12. Samardžija, Marko, „Doprinos budimskog franjevačkog kruga oblikovanju tzv. slavenskog slovopisa”, u: Marko Samardžija, *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2004., str. 14–19.
13. „Status Animarum”, URL: <http://www.rodoslovlje.hr/rodoslovni-izvori/status-animarum> (pristupljeno 2. 5. 2013.).
14. Stipanović, Igor – Deković, Darko, „Preslike i opisi važnijih i zanimljivijih isprava”, u: Stipanović, Igor, „Pismohrana obitelji Stipanović”, *Dometi*, 17, 2007., br. I–IV., str. 125–218.
15. Stošić, Ivan, „Sačuvana knjiška arhivska građa Župe sv. Lucije u Kostreni”, u: *Život, kultura i povijest Kostrene*, ur. Silvana Vranić, Katedra Čakavskog sabora Kostrena, Kostrena, 2007., str. 1–6.
16. Vince, Zlatko, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 2002.
17. Vončina, Josip, „Temelji i putovi Gajeve grafijske reforme”, *Filologija*, 13, Zagreb, 1985., str. 7–88.
18. Josip Vončina, „Integracijska težnja u grafijskom sustavu Glavinićeva Cvita svetih”, u: *Zbornik radova o Franji Glaviniću*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti Zagreb, 1989., str. 359–378.
19. Josip, Vončina *Tekstološka načela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
20. Vončina, Josip, „Iz dopreporodne hrvatske latinice”, *Forum*, br. 10–12, Zagreb, 2000., str. 1491–1509.

Riassunto

STATO DELLE ANIME DELLA PARROCCHIA DI SANTA LUCIA A COSTRENA CON L'ACCENTO SULLE CARATTERISTICHE GRAFICHE

Il più antico archivio di libri della Parrocchia di Santa Lucia a Costrena, come ormai noto, contiene dodici libri dal XIX secolo. Tra loro i più numerosi sono i libri ecclesiastici conosciuti sotto il nome Stato delle anime (lat. Status Animarum). Al centro d'interesse di questo lavoro sono due libri, più vecchi tra di loro. Sono scritti in lingua italiana e croata e in scrittura latina, e forniscono informazioni di base sui parrocchiani della Parrocchia di Santa Lucia per il periodo compreso tra la fine del XVIII secolo fino alla seconda metà del XIX secolo. Si tratta di materiale manoscritto che a causa del contenuto, della struttura e della quantità dei documenti in lingua croata, è fonte limitata e insufficiente per la maggior parte delle ricerche filologiche. D'altra parte è una ricca fonte, per esempio, per le ricerche antroponomastiche, e in buona misura, con alcune limitazioni, è adatto all'analisi delle caratteristiche grafiche. Nel lavoro l'accento è proprio sulle caratteristiche grafiche della scrittura latina con cui negli Stati delle anime sono stati scritti i dati in lingua croata prima della Riforma grafica di Gaj nel 1835, con la quale per la lingua croata è stato istituito il sistema grafico latino basato sui segni diacritici. Sulla base dell'analisi delle pagine scelte da Stati delle anime si determinano le soluzioni grafiche per quei fonemi della lingua croata che hanno rappresentato il problema nel processo di sistematizzazione della scrittura latina croata e della creazione della grafia croata in generale.

Parole chiave: *Parrocchia di Santa Lucia a Costrena, Stato delle anime, lingua croata, grafia latina, XIX secolo.*